

Қ. М. Әлімбеков, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының магистранты, полиция капитаны

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ АДАМҒА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ҰҒЫМЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұғымы қылмыстық-құқықтық тұрғыдан қарастырылады.

Түйін сөздер: жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылық, адам құқықтары мен бостандықтары, жеке бастың өмірі, қоғамдық қауіпті қол сұғушылық, адам өлтіру.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың 2016 жылғы 6 қаңтардағы «Ұлт жоспары — қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласының бір тарауында құқықтық тәртіп және заңдылық қаралды. Онда Мемлекет басшысы «Екінші реформаның мәні тәуелсіз сот төрелігі мен Қазақстанның бүкіл құқық қорғау жүйесінің тек қана азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, заңдарды қатаң орындауға және құқық тәртібін нығайтуға бағытталуы тиістігінде» — деп, құқық қорғау жүйесіне баса назар аударады¹.

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұғымы жөнінде қарастырамыз. Бұл тақырыпты әріден қозғасақ, қоғамдық құндылықтар жүйесіндегі өмір сүру, денсаулық, жыныстық қол сұқпаушылық пен жыныстық еркіндік, сол сияқты ар-намыс құқықтары біздің мемлекетіміз сияқты бүкіл әлемде де әлеуметтік құқықтардың маңыздысы ретінде өткен ғасырдың ортасына қарай сипатталады. Бұл туралы 1948 жылдың 10 желтоқсанында адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының жариялаған БҰҰ-ның Бас Ассамблеясында атап өтілген болатынⁱⁱ.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабының өзі адам құқықтары мен бостандықтары, оның ар-намысы мен қадір-қасиеттері қоғамның және мемлекеттің жоғары құндылықтары ретінде бекітіліп, Қазақстанның өркениетті мемлекеттер қауымдастығына енуін айқындады.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрестің құқықтық механизмдер тиімділігін арттыру мәселесі әсіресе қазіргі таңда баса назар аударуды талап етуде.

Азаматтардың жеке басына, құқықтары мен бостандықтарына қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар біздің қоғамымызға үлкен зиянын тигізеді. Сол себепті мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтармен шешуші күрес жүргізу Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының маңызды міндеті болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықпен күресу үшін елімізде қылмыспен тікелей күрес жүргізетін мемлекеттік органдардың жұмысын жақсартудың, сол сияқты қылмыстық заңнаманы одан әрі жетілдірудің маңызы зор. Қылмыстық-құқықтық ғылым тәжірибеші-заңгерлер қылмыстық заңды дұрыс қолдануға септігін тигізетіндей құқықтық мәселелерді дайындауы керек.

Қылмыстық қол сұғудан жеке адамды қорғау Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 2-бабында бекітілген міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазақстанның қылмыстық құқығында Қылмыстық кодекстің жүйесіндегі қылмыстың осы тобының орны туралы мәселе бірнеше рет қаралған. Соған қоса, бұл туралы 1959 жылғы Қазақ КСРО қылмыстық кодексінде жеке адамға қарсы қылмыстар мемлекеттік қылмыстар мен меншікке қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті қарастыратын тараудан кейінгі 3-тарауда жеке басқа қарсы қылмыстар қарастырылғаны дәлел.

Қазіргі уақытта қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімі «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауынан басталады, бұлай орналасуы Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабының ережесіне жауап береді.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар — бұл азаматтардың негізі жеке құқықтарына бағытталған қоғамдық қауіпті әрекеттерді Қылмыстық кодексте көзделген тобы. Бұл топтағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың көпшілігі ауыр және аса ауырға жатады, олар моральдық және материалдық зиян келтірілуі мүмкін. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бұл топтарын бірінші орынға жылжыту Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының негізгі реформасындағы маңызды концептуалдық идеяға, яғни азаматтардың өмірі мен денсаулығы, оның заңды мүдделерінің құқықтары мен бостандықтарын айрықша қорғауға сәйкес еді. Аталған құндылықтарды айрықша қорғау Қазақстан Республикасының Конституциясында арнайы қаралып, Еуропалық ынтымақтас-тық елдерінің көптеген халықаралық актілерінде айтылған. Жеке адамды, оның ішінде адам өмірі мен денсаулығына айрықша қорғау қылмыстық заңнамада жеке адамға қарсы қылмыстар туралы тараудың орналасуын өзгертумен ғана емес, басқа ерекшеліктерде де байқалады, яғни: 1) жеке адамға қарсы мейлінше қауіпті қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жоғары санкция белгілеу; 2) қылмыс істеудегі күштеу тәсілінде санкция жүйесі дайындауда тіркеу (көбінесе бұл меншікке қарсы қылмыстар үшін санкцияда байқалады); 3) ауыр зардаптардың қылмыс түзуші немесе саралау белгілері ретінде пайдаланғанда, олар заңда адам денсаулығына зиян немесе өлім келтіруінде бірінші кезекте көрсету жолымен ашылады (әсіресе, бұл көлік, экологиялық және қоғамдық қауіпсіздікке қарсы басқа да қылмыстық құқық бұзушылықтарда байқалады); 4) жеке меншіктің мемлекеттік және басқа формаларымен тең қорғауды жүзеге асыру. Бұл идеяға «жеке бас» ұғымын қамтитын құқық қорғау мүдделерінің шеңберінің кеңеюі де қатыстыⁱⁱⁱ.

Бұрын бұл түсінік қылмыстық құқықта Қазақ КСРО қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің 3-тарауындағы бастауда аталған мемлекеттік емес объектілерге қатысты қарастырылған «Жеке адамның өміріне, денсаулығына, бостандығына, ар-намысына қарсы қылмыстар». Сондықтан да қылмыстық құқық ғылымында «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» термині жыныстық қылмыста және отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтар кіретін қылмыстардың аталған тобына қатысты қолданылды. Азаматтардың саяси, еңбек, басқа құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстар 1959 жылғы кодекстің Ерекше бөлімінің дербес 4-ші тарауын құрады да, жеке адамға қарсы қылмыстар ретінде қарастырылмады.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар деп адамның өмірі мен денсаулығына, жыныстық дербестігіне, бостандығына, ар-намысына қол сұғатын қоғамдық қауіпті әрекеттер танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың мұндай түрлерін істеу нәтижесінде адамға айтарлықтай зиян не болмаса өмірге, денсаулыққа, заңды құқықтары мен бостандықтарына зиян келтіру қорқынышы туады.

Жеке басқа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың түпкі объектісі жеке тұлға болып табылады. Қылмыс объектісі ретінде — бұл әлеуметтік рөлдермен қоғамдық қатынастар жүйесінде қарастырылатын адам. Ол бір мезгілде биологиялық тіршілік иесі де, белгілі құқықтарды, міндеттерді, бостандық пен әлеуметтік құндылықтарды иеленуші де болады. Тікелей объектісін — жеке бастың өмірі, денсаулығы, бостандығы, ар-намысы сияқты құндылықтар құрайды.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағы — бұл жеке бастың өміріне, денсаулығына, бостандығына, ар-намысына қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтар болып табылады.

Құрамына қарай жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар материалдық және формальдық болып бөлінеді. Материалдық құрамның объективтік жағы үш міндетті

белгілерден тұрады: 1) қоғамдық қауіпті әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік); 2) қоғамдық қауіпті зардаптар; 3) олардың арасындағы себепті байланыстар.

Әрекетсіздік әрекет сияқты тұлғаның ерікті қылығы болып табылады, сондықтан да ол әрқашан саналы сипатқа ие. Егерде қоғамдық қауіпті әрекет кінәлінің белсенді мінез-құлқынан байқалса, онда әрекетсіздік болу керек және істелуі мүмкін әрекеттің істелмеуінен байқалады. Қоғамдық қажетті әрекеттерді орындауда тұлғаның міндеті мыналардан шығады: а) заң мен нормативтік актілерді жазудан; ә) кәсіби міндеттер мен қызметтік міндеттерден; б) келісім шарттар; в) жеке өзара қатынастан; г) кінәлінің алдағы қызметінен. Қылмыстың формальдық құрамының объективтік жағы тек қоғамдық қауіпті әрекеттен туады.

Осыған байланысты, жеке адамға қарсы қылмыстарды материалдық құрамдары мыналар: адам өлтіру (ҚР ҚК 99-бап), жаңа туған сәбиді анасының өлтіруі (ҚР ҚК 100-бап), аффекті жағдайында жасалған адам өлтіру (ҚР ҚК 101-бап), қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (ҚР ҚК 102-бап), қылмыс жасаған адамды ұстап алу үшін қажетті шаралар шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (ҚР ҚК 103-бап), абайсызда қазаға ұшырату (ҚР ҚК 104-бап), денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 106-бап), денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру (ҚР ҚК 107-бап), денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру (ҚР ҚК 108-бап), ұрып соғу (ҚР ҚК 109-бап), аффект жағдайында денсаулыққа зиян келтіру (ҚР ҚК 111-бап), қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 112-бап), қылмыс жасаған адамды ұстап алу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 113-бап), денсаулыққа абайсызда зиян келтіру (ҚР ҚК 114-бап), соз ауруын жұқтыру (ҚР ҚК 117-бап).

Формальдық құрамға жататындар: өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу (ҚР ҚК 105-бап), азаптау (ҚР ҚК 110-бап), қорқыту (ҚР ҚК 115-бап), адамның ағзалары мен тіндерін алып қоюға мәжбүрлеу немесе заңсыз алып қою (ҚР ҚК 116-бап), адамның иммун тапшылығы вирусын (АИТВ/ЖИТС) жұқтыруы (ҚР ҚК 118-бап), қауіпті жағдайда қалдыру (ҚР ҚК 119-бап), зорлау (ҚР ҚК 120-бап), он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау (ҚР ҚК 122-бап), жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету (ҚР ҚК 123-бап), жас балаларды азғындық жолға түсіру (ҚР ҚК 124-бап), психиатриялық стационарға заңсыз орналастыру (ҚР ҚК 127-бап), адам саудасы (ҚР ҚК 128-бап), адамды клондау (ҚР ҚК 128-бап), жала жабу (ҚР ҚК 130-бап), қорлау (ҚР ҚК 131-бап).

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі заңмен белгіленген жасқа жеткен есі дұрыс адам, яғни қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі жалпы болып танылады.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективтік жағынан тура және жанама ниетпен жасалады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың тікелей объектісіне байланысты төмендегідей топтарға бөліп қарастырады:

Адам өміріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: адам өлтіру (ҚР ҚК 99-бап), жаңа туған сәбиді анасының өлтіруі (ҚР ҚК 100-бап), қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (ҚР ҚК 102-бап), қылмыс жасаған адамды ұстап алу үшін қажетті шаралардың шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (ҚР ҚК 103-бап), абайсызда қазаға ұшырату (ҚР ҚК 104-бап), өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу (ҚР ҚК 105-бап), соңғы екеуін санамағанда барлық аталған өмірге қарсы қылмыстар адам өлтіруге жатады.

Денсаулыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 106-бап), денсаулыққа қасақана орташа зиян келтіру (ҚР ҚК 107-бап), денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру (ҚР ҚК 108-бап), ұрып-соғу (ҚР ҚК 109-бап), қинау (ҚР ҚК 110-бап), аффект жағдайында денсаулыққа зиян келтіру (ҚР ҚК 111-бап),

қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 112-бап), қылмыс жасаған адамды ұстап алу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 113-бап), денсаулыққа абайсызда зиян келтіру (ҚР ҚК 114-бап), соз ауруын жұқтыру (ҚР ҚК 117-бап) адамның иммун тапшылығы вирусын (АИТВ/ЖИТС) жұқтыруы (ҚР ҚК 118-бап).

Адам өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін қылмыстық құқық бұзушылықтар: қорқыту (ҚР ҚК 115-бап), адамның ағзалары мен тіндерін алып қоюға мәжбүрлеу немесе заңсыз алып қою (ҚР ҚК 116-бап), қауіпті жағдайда қалдыру (ҚР ҚК 119-бап).

Адамның жыныстық дербестігі мен жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: зорлау (ҚР ҚК 120-бап), сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері (ҚР ҚК 121-бап), он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау (ҚР ҚК 122-бап), жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету (ҚР ҚК 123-бап), жас балаларды азғындық жолға түсіру (ҚР ҚК 124-бап).

Адамның және азаматтың жеке бас бостандығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: адам ұрлау (ҚР ҚК 125-бап), бас бостандығынан заңсыз айыру (ҚР ҚК 126-бап), психиатриялық стационарға заңсыз орналастыру (ҚР ҚК 127-бап).

Адамның және азаматтың ар-намысына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: жала жабу (ҚР ҚК 129-бап), қорлау (ҚР ҚК 130-бап).

-
- ⁱ Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың 2016 жылғы 6 қаңтардағы «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласы // www.akorda.kz
- ⁱⁱ БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 1948 жылғы 10 желтоқсанындағы «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» // www.un.org.ru
- ⁱⁱⁱ Курс уголовного права. Особенная часть / Под ред. Г. Н. Борзенкова. — М., 2002. Т. 3.

Резюме

В статье рассматривается понятие уголовного правонарушения против жизни по законодательству Республики Казахстан.

Resume

In this scientific article is discussed the concept of criminal law, criminal offenses against life according to the legislation of the Republic of Kazakhstan.